

Barn som opplever vold i hjemmet - Kunnskapsstatus

NKVTS, Carolina Øverlien 2010

Innledning

En altfor stor gruppe barn vokser opp i familier der vold er en del av hverdagen. Ifølge FNs konvensjon om barnets rettigheter har alle barn rett til å vokse opp i et hjem fritt for vold og overgrep. Volden kan se ulik ut i ulike familier, og ulike typer vold overlapper ofte hverandre. Denne kunnskapsoversikt vil fokusere på den vold som oftest utføres av pappa mot mamma og som barna opplever på ulike måter.

De siste 15 årene av forskning på barn som opplever vold i hjemmet har med all tydelighet vist at disse barna påvirkes av volden både på kort og lang sikt (Edwards, Holden, Anda & Felitti, 2003; Wolfe, Crooks, Lee, McIntyre-Smith & Jaffe, 2003). Som en konsekvens av å oppleve vold kan barna utvikle ulike helsemessige, sosiale og kognitive problemer (for en oversikt, se Øverlien, 2010; Holt, Buckley & Whelan, 2008; Kracke & Hahn, 2008).

Det begrepet som oftest anvendes i de nordiske land for å beskrive fenomenet og denne gruppen barn er at de "bevitner" volden. Barna blir følgelig "vitner til vold". De siste år har forskningen dog problematisert begrepet "vitne til vold" ettersom studier som utgår fra barnas forståelse av vold viser at vold ikke er noe barnet er vitne til, i den forstand at de ser den på avstand. Barn som opplever vold i hjemmet, opplever den med alle sine sanser, bl.a. gjennom å se den, høre den, se materielle skader og kjenne sin mors redsel (Øverlien & Hydén, 2007). Forskning viser at de fleste barn som opplever volden befinner seg i samme rom som der voldsepisoden skjer. Ettersom små barn ofte befinner seg fysisk nære omsorgspersonene er de spesielt utsatt (Fusco & Fantuzzo, 2009; Fantuzzo & Mohr, 1999; Hughes, Parkinson, & Vargo, 1989).

Forskningsfeltet "barn som opplever vold i hjemmet" har i den senere tid interessert seg for barnets rolle i relasjon til volden. Et antall nyere studier har bidratt til å øke vår forståelse av hvordan barn selv opplever og håndterer volden og har tvunget oss til å revurdere vårt syn på barnet som en passiv observatør (se for eksempel Fusco & Fantuzzo, 2009; Øverlien & Hydén, 2009; Gewirtz & Medhanie, 2008; Källström Cater, 2004; Mullender & Morley, 2001; McGee, 2000; Edleson, 1999). Mange barn, spesielt de eldre, forsøker å påvirke situasjonen direkte gjennom for eksempel å ringe til politiet, gå til naboen og be om hjelp og/eller forsøke å beskytte mor med sin egen kropp (Øverlien & Hydén, 2009; Fusco & Fantuzzo, 2009; Joseph, Govender & Bhagwanjee, 2006; Gewirtz & Medhanie, 2008).

Jeg vil nå gå nærmere inn på disse spørsmålene for å gi et overblikk over forskningsfeltet.

Definisjoner

Forskning om barn som opplever vold i hjemmet, begynte i USA på slutten av 1970-tallet. Denne tidlige forskningen benyttet seg av to uttrykk for å beskrive fenomenet: "to witness" og "to observe". Barn som var vitne til vold ble dermed "witnesses" og "observers". Disse to uttrykkene er nå i den engelskspråklige litteraturen blitt byttet ut med begrepet "exposure". Et fåtall forskere, særlig fra de skandinaviske land og Storbritannia bruker uttrykket "experience" for å beskrive fenomenet og betone barnets subjektstatus (Näsman, Källström Cater & Eriksson, 2008; Øverlien, 2007; McGee, 2000; Peled, 1998). Dog råder det fortsatt i dag en utydelighet når det gjelder de begrepene som anvendes på feltet, noe som får betydning i vår streben etter klargjørende og økt kunnskap. Den vold som fedre oftest utsetter mødre for usynliggjøres gjennom at kjønnsnøytrale begrep som "Interpersonal violence (IPV)" anvendes for å beskrive mens vold mot kvinner.

Begrepet "exposure" kan i blant bety barnets direkte utsatthet for vold og overgrep i familien og/eller i omgivende samfunn og i andre sammenheng referere til at barnet på ulike måter opplever volden en forelder utsetter den andre for (se for eksempel Kracke & Hahn, 2008 for mer utfyllende diskusjon).

Det har blant annet sin forklaring i at:

- Forskningsfeltet er relativt nytt
- Feltet har sine røtter i ulike forskningsfelt, slik som "child meatement" og "domestic violence" og dermed også i ulike praksisfelt
- Feltet er tverrvitenskaplig og dermed fundert på ulike kunnskapsforståelser og i blant selv ulike vitenskapelige synsmåter

Prevalens

Det er umulig å frambringe nøyaktige tall på hvor mange kvinner som utsettes for vold av menn de har en nær relasjon til og hvor mange barn som opplever denne volden. Vi vet at vold i nære relasjoner ofte underrapporteres, og mørketallene er dermed store. Svenske offerstudier viser at 20% av alle som har blitt utsatt for vold av en person de kjenner, kontakter politiet (Häll, 2003). Forskning viser også at prevalensstudier umulig kan gi et eksakt tall på spørsmål av sensitiv og tabuisert karakter der en persons definisjon av en opplevelse kan skille seg markant fra en annen persons opplevelse av en liknende hendelse. (Bossy & Farstad, 2009; Thoresen & Øverlien, 2009).

Frem til høsten 2007 fantes det ingen nasjonale omfangsstudier på hvor mange barn som opplever vold i hjemmet i Norge. Tidligere ble det referert til en landsomfattende studie om vold i parforhold i Norge som viste at 12% av de spurte kvinnene en eller annen gang hadde blitt utsatt for fysisk vold av en partner eller tidligere partner. I omkring en tredjedel av parforholdene med vold hadde barnet sett eller hørt volden (Haaland, Clausen & Schei, 2005). Når man spør barn og unge selv blir dog resultatet annerledes. I en amerikansk studie som innbefattet 1581 anmeldte voldssaker mot kvinner i nære relasjoner fant forskerne at 95% av barna i studien hadde sett volden. Av disse barn hadde 75% hatt en aktiv rolle i voldshendelsen (Fusco & Fantuzzo, 2000).

I ZUUV kom den tørste norske omrangsstudien om vold mot barn (Mossige & Stefansen, 2007). I alt deltok 7033 avgangselever ved 67 videregående skoler rundt om i landet i undersøkelsen. Av disse rapporterte 7% at de noen gang i sitt liv hadde opplevd partnervold mot mor og 2% at volden var grov. 2% rapporterte at de hadde opplevd vold mot far, og veldig få hadde opplevd volden som grov.

Den mest omfattende svenske prevalensstudien som er blitt gjennomført når det gjelder antall barn som opplever vold i familien, kommer fra Kommiteen mot barnmisshandel (SOU 2001:72). De rapporterer at 10% av alle barn i Sverige en eller annen gang har sett pappa slå mamma, og at 5% ofte gjør det. I 2007 ble det gjort en oppfølging som viser lavere tall. Janson et. al (2007) rapporterer at 5% av barna i studien kjenner til at foreldrene har slått hverandre, og 2% oppgir at det skjer ofte. I Rådna Barnens rapport (2006) oppgir 12% av de 1761 18-åringene at de en eller annen gang i sin oppvekst så far/stefar slå mor/stemor. I et internasjonalt perspektiv er dette lave tall.

Konsekvenser

En litteraturgjennomgang av internasjonalt publiserte vitenskaplige artikler fra 1995-2008 viser en markant økning av antall artikler sammenliknet med perioden 1975-1995 (Øverlien, 2010; Øverlien, 2007). Disse artiklene taler sitt tydelige språk. Barn som opplever vold i hjemmet risikerer å få alvorlige psykiske og atferdsmessige problemer, som depresjon, angst og aggressiv atferd (Moylan, Herrenkohl, Sousa, Tajima, Herrenkohl, & Russo, 2010; Ireland & Smith, 2009; Lang & Stover, 2008; Graham-Bermann & Seng, 2005; Kitzmann, Gaylord, Holt, & Kenny, 2003; Johnson, Kotch, Catellier, Winsor, Dufort, Hunter & Amaya-Jackson, 2002; Edelson, 1999; Knapp, 1998; Adamson & Thompson, 1998). Imidlertid viser ovenstående forskning at reaksjonene er av en rekke ulike slag og varierer mye avhengig av det enkelte barn og dets livssituasjon. Forskere fant at disse barna hadde betydelig flere atferdsproblemer enn kontrollgruppen, som for eksempel utagerende oppførsel og lav sosial kompetanse (Kernic, Wolf, Holt, McKnight, Huebner & Rivara, 2003). Baldry (2003) fant at skolebarn som hadde opplevd vold i hjemmet, oftere mobbet andre barn, men også at de selv oftere utsettes for mobbing sammenliknet med kontrollgruppen. Denne sammenhengen var spesielt tydelig for jenter. I den norske omfangsundersøkelsen av Mossige og Stefansen (2007) framgikk det at ungdommer som rapporterte at de hadde opplevd grov vold mot en forelder hadde en økt risiko for utagerende atferd, depresjon og dissosiasjon sammenliknet med ungdommer uten slike opplevelser.

En stor del av den psykologiske og sosialmedisinske forskningen benytter seg av det internasjonale diagnosesystemet Diagnostic and statistical manual of mental disorders (American Psychiatric Association, 2000) og diagnosen Posttraumatisk stressyndrom (PTSD). Dette er en diagnose som tradisjonelt sett har blitt brukt på voksne, men antallet barn som har fått diagnosen har økt markant de siste ti årene (Dyb, 2005). Siden 1997 har det blitt gjort en rekke studier som har funnet at barn som har opplevd vold i hjemmet har en økt risiko for PTSD (cf. Griffing, Lewis, Chu, Sage, Madry & Primm, 2006; Card, 2005; Jarvis, Godon & Novaco, 2005; Rossman, 1998). Lehmanns (1997) resultater viser for eksempel at 50% av barna i hans studie som hadde opplevd

vold i hjemmet, oppfylte kriteriene for en PTSD-diagnose.

Vold mot gravide kvinner kan resultere i en rekke negative konsekvenser for det ufødte barnet. Vold som rettes mot gravide kan derfor forstås som vold rettet mot barn (for en gjennomgang av forskning på vold mot gravide og konsekvenser for barna, se Macy, Martin, Kupper, Casanueva & Guo, 2007). Et interessant tema som har blitt utforsket først og fremst de siste årene, er voldens psykologiske konsekvenser for de små barna. Forskere har funnet at barn helt nede i ettårsalderen viser tydelige negative responser når det lever med en far som utsetter deres mor for vold. En studie av Bogat, DeJonghe & Levendosky (2006) fant traumesymptomer hos ettåringer som hadde opplevd alvorlig vold mot mamma. En lignende studie fant at ettåringer som hadde opplevd vold mot mamma viste høyere nivåer av stress når de ble konfrontert med verbal konflikt, sammenlignet med kontrollgruppa (Dejonghe, Bogat, Levendosky, Von Eye & Davidson, 2005).

Noen studier har i senere år undersøkt sammenhengen mellom å oppleve vold i hjemmet og dyremishandling. Studier som Currie (2006) fant at barn som hadde opplevd vold i hjemmet plaget dyr oftere enn andre barn, og DeGue & DiLillo (2009) mener at dyremishandling derfor bør ses som en "red flag indicative" i forhold til vold i hjemmet. Det settes spørsmålsteget ved denne sammenhengen i en review artikkel av McPhedran (2009). Hun mener at "the relationship [between violence against animals and interpersonal violence] may not be as clear as some have argued" og at det snarere handler om "a host of problem behaviours typically clustered together (s. 49-50).

Barn som vokser opp med voldsopplevelser i hjemmet blir ikke mindre følsomme for volden med tiden. Tvert i mot fant Cummings (1994) at barn som gjentatte ganger ble utsatt for vold reagerte sterkere gjennom mer og mer aggressiv atferd. Lignende funn rapporteres av Adamson & Thompson (1998). De barna i deres studie som hadde opplevd vold i hjemmet, reagerte mer intenst på konflikt enn barn som ikke hadde opplevd vold i hjemmet. Den "normaliseringsprosessen" som noen forskere hevder skjer med kvinner utsatt for vold (se Lundgren, 1991) ser ikke ut til å være fruktbar teori for å forstå barn og deres reaksjoner på volden.

Alle barn som opplever vold i hjemmet viser heller ikke nødvendigvis de samme symptomene. Barnas reaksjoner varierer blant annet av barnets sårbarhet, kjønn, alder og utvikling, i tillegg til deres kontekstuelle livssituasjon som tidligere opplevelser av aggresjon og konflikt (Cummings, Kouros & Pappa, 2007; Osofsky, 2003; Carlson, 2000). Yngre barn har større risiko for å oppleve vold og for å vise negative psykologiske reaksjoner, siden de har større vanskeligheter med å forstå, begrepsliggjøre volden, og å distansere seg fra voldsepisoden (Graham-Bermann & Edelson, 2001). En studie av Rossman (2000) viser at barn som har opplevd vold i mer enn 75% av livet sitt viser flere og mer alvorlige PTSD-symptomer enn barn som har opplevd vold i kortere perioder i livet.

At barn påvirkes negativt av å oppleve vold i hjemmet er noe ovenstående studier viser med all tydelighet, men hvordan dette går til er mindre klart. Fosco, DeBoard &

Grych (2007) har studert det de mener er en prosess der barnet påvirkes fra hvordan de forstår og tolker volden. Forskerne mener at barnets reaksjoner er avhengig av deres livssituasjon for øvrig, deres personlige egenskaper og kontekstuelle faktorer som gatevold og kulturell forståelse av vold.

Nordisk forskning om barn som opplever vold i hjemmet

Arbeidene til en rekke nordiske forskere har i løpet av de siste årene økt forståelsen av hva det innebærer å vokse opp i en familie der mor utsetter far for vold (Øverlien & Hydén, 2007; Forsberg, 2005; Weinehall, 2005, 1997; Solberg, 2004; Källström Cater, 2004; Almqvist & Broberg, 2004; Eriksson, 2003; Hydén, 1995; Christensen, 1988). Den nordiske forskningen skiller seg på en rekke ulike måter fra den angloamerikanske og er derfor verd å diskuteres separat. Forskjellene har både å gjøre med vitenskaplig forankring, men også med valg av metode og forståelse av barn generelt. De nordiske forskerne ha valgt å fokusere på ulike aspekter av volden i familien, men de har det til felles at de slår fast at volden er en del av barnets hverdag. Flere av forskerne, som Solberg (2007) og Øverlien et. al (2009) anvender også et barndomssosiologisk perspektiv. Dette innebærer at man velger å ikke bare se barnet som et offer for volden, men også som aktør og subjekt i sitt eget liv og dermed som kompetent informant.

I flere av de nevnte studiene fremkommer det tydelig at volden ikke er noe barna kan velge bort eller ikke berøres av. I Almqvists & Brobergs (2004) studie hadde nesten alle de 74 barna som deltok i studien, befunnet seg på det stedet hvor volden skjedde minst en gang. I Hydéns (1995) studie var 69% av de 122 hjemmeværende barna som deltok i studien til stede ved voldsepisoden. Barn ser volden, hører den, kjenner den på mors redsel, opplever hvordan spenningen mellom foreldrene øker forut for voldsepisoden, ser de materielle ødeleggelsene og blir ikke sjelden fysisk utsatt for volden. Barn som vokser opp med vold i hjemmet kan plages av visuelle minner i tillegg til kroppslige minner og lydminner (Socialstyrelsen, 2005). En studie viser at de lydminnene barna har kan oppleves som ekstra plagsomme (Øverlien & Hydén, 2007).

Langsiktige konsekvenser

Noen studier har fokusert på de langsiktige konsekvensene for barna. ACE-studien (The Adverse Childhood Experience Study) viser en tydelig sammenheng mellom negative livsopplevelser i barndommen, som å oppleve vold mot mamma, og atferdsmessige problemer i voksen alder, som narkotikamisbruk og vold i nære relasjoner (Edwards et al., 2003). Flere andre studier viser en tydelig sammenheng mellom det å ha opplevd vold i hjemmet som barn og psykologiske og sosiale problemer senere i livet, som depresjon, traumesymptomer og alkoholmisbruk (cf. Turner & Kopiec, 2006; Rossman, 2001; Maker, Kimmelmeier & Peterson, 1998; Henning, Leitenberg, Coffey, Turner & Bennett, 1996). Studier har også funnet en sammenheng mellom opplevd vold i hjemmet som barn og fysiologiske problemer sånn som høye hjertefrekvenser och kortisolnivåer (Stride, Geffner & Lincoln, 2008).

Herrera & McCloskey (2001) intervjuet 299 barn som hadde opplevd vold i hjemmet under oppveksten. Fem år senere undersøkte de dommer fra ungdomsdomstoler og fant ut at et stort antall av dette barna hadde blitt dømt for et eller annet lovbrudd. Studier som disse gir en viss støtte for sosial læringsteori (Bandura, 1963) som sier at man i barndommen lærer seg atferd gjennom sitt sosiale miljø. Denne atferden fører man senere med seg i voksen alder.

Forskning viser at voksne som har opplevd vold i hjemmet som barn oftere utsetter andre for vold sammenlignet med voksne som ikke har opplevd vold som barn. De uttrykker også oftere at det er berettiget å bruke vold i nære relasjoner (Lichter & McCloskey, 2004; Wallace, 2002, Maker et al., 1998). Resultater fra en studie av Renner & Slack (2006) viser at barn som utsettes for omsorgssvikt eller opplever vold i hjemmet hadde større risiko for å utsettes for vold som voksne. Muligens har man dermed funnet en viss støtte for teorien om lært hjelpesløshet (Seligman, 1975) som sier at hjelpesløshet er en atferd man lærer seg og fører med seg i relasjoner i sitt voksne liv.

Disse forskningsresultatene har på den ene siden ført til en antagelse om at vold i hjemmet føres videre fra generasjon til generasjon. På den andre siden har beskrivelser av 'the intergenerational transmission of violence' fått sterk kritikk fordi den ikke har kontrollert for andre variabler som kan bidra til utøvelsen av vold som voksen (Mullender & Morley, 2001) og for at det bidrar til et uheldig statisk tenkende rundt volden og dens konsekvenser. Et eksempel på denne typen innvendinger ble fremmet av Bevan & Higgins (2002) som mener at andre former for emosjonelt vold mot barn, som forsømmelse, er viktigere risikofaktorer med hensyn til sannsynligheten for å utøve vold som voksen. Wolf & Foshee (2003) er kritiske til sosial læringsteori og

mener at teorien er altfor forenkende. De fant at gutter som har vokst opp med vold i familien, ikke utsetter sine partnere for vold oftere enn gutter som ikke har vokst opp i et slikt miljø.

Barns resilience

Noen barn kan oppleve en eller flere potensielt traumatiserende hendelser uten å vise psykologiske eller atferdsmessige problemer. De barna som ikke bare viser mangel på problematisk adferd og psykologiske vansker, men også noen form av kompetanse tross de vanskeligheter han/hun står overfor, mener man oppviser resiliens (Kitzmann et al. 2003). Mange forskere mener at vi har for lite kunnskap om årsakene til denne typen resiliens og variasjoner i barns reaksjoner på vold, og at dette derfor er et forskningsfelt som det er behov for å undersøke ytterligere. Det er også åpenbart at feltet har vært fokusert på det individuelle barnets evne til å visa resiliens, snarere enn å fokusere på familiens eller samfunnets evne til resiliens. Studier som fokuserer på barnets, familiens og samfunnets resiliens viser at barn som viser resiliens bor i familier og samfunn med lite kriminalitet og stoffmisbruk (Jaffee, Caspi, Moffitt, Polo-Tomé & Taylor, 2007). Forskerne konkluderer derfor med et 28 "for children residing

Thomas & Taylor, 2007). Forskerne konkluderer derfor med at "for children residing in multi-problem families, personal resources may not be sufficient to promote their adaptive functioning" (s. 232). Det er også tydelig at desto færre negative opplevelser barnet utsettes for, desto bedre resiliens (Jaffee et al, 2007).

En del forskning fokuserer på morens betydning for hvordan barnet takler og reagerer på volden. Det antas at positiv kontakt og sterk støtte fra moren er av sentral betydning for den måten barnet takler volden på (Mullender, Hague, Imam, Kelly, Malos & Regan, 2002; Katsikas, 1996; Emery, 1982). Forskning tyder på at morens respons på volden er en faktor som påvirker barnets respons. Å se mamma forsvare seg i stedet for å forbli passiv kan være av betydning for barnet (Holden, 2003).

Levendosky et al. (2003) fant at et barns oppførsel og reaksjon på volden kan modereres av måten barnets omsorgspersoner samhandler med barnet på. Forskerne mener at barn av mødre som forsøker å kompensere de negative opplevelsene med å være spesielt støttende og oppmerksomme på barnas behov har færre atferdsproblemer enn mødre som ikke evner å gjøre dette. For barn som opplever fars vold mot mor finnes kanskje ikke denne positive samhandlingen og støtten, eller den kan være sterkt redusert. Velkjente beskyttende faktorer som god selvfølelse og tilgang til støttende slektninger og venner kan forsvinne eller reduseres på grunn av volden (Mullender et al., 2002).

Å påstå at vold mot mor påvirker hennes evne til å ta vare på sine barn er kontroversielt, og kalles i den internasjonale litteraturen for "blaming the mother". Flere studier viser og problematiserer dette, som de mener overfokuserer på mødrene og deres omsorgsevne (Damant, Lapierre, Lebossé, Thibault, Lessard, Hamelin-Brabant, Lavergne. & Fortin 2010; Lapierre, 2008; Devaney, 2008). Muligens handler denne overfokuseringen om normer og holdninger, men den har også som Edelsson (1999) betoner, å gjøre med at mødre og deres barn er en mer lett tilgjengelig gruppe for forskere å studere enn for eksempel fedre og kontekstuelle faktorer. Det finnes likevel forskning som viser at volden har negative konsekvenser for hvordan mødre tar vare på barna i den tiden hun blir utsatt for vold (Holden & Richie, 1991; Walker, 1984). Holden et al. (1998) fant dog at denne effekten ikke lenger var synlig 6 måneder etter at volden hadde opphørt (for en oversikt over forskning på voldsutsatte kvinners omsorg for sine barn, se Eriksen, 2007).

Men det finnes også forskning som peker på at morens handlinger og emosjonelle status ikke har den viktige beskyttende funksjon for barnet som andre forskere mener. Kilpatrick & Williams (1998) fant at morens emosjonelle status, barnets alder og kjønn

og barnets måte å takle volden på ('coping style') ikke hadde noen betydning for hvorvidt barnet utviklet PTSD.

Overlapping av vold og annen problematikk

En stor mengde forskning viser at det er en sammenheng mellom vold i hjemmet og

andere typer emosjoner, fysisk og seksuell vold (Margolin, Vikerman, Ramos, Duman Serrano, Gordis, Iturralde, Oliver & Spies 2009; Herrenkohl, Sousa, Tajima, Herrenkohl & Moylan, 2008; Lee, Kotch, & Cox, 2004; McGuigan & Pratt, 2001; Edleson, 1999; Straus, Gelles, & Steinmetz, 1980). Det er for eksempel større risiko for fysisk barnemishandling når moren til barnet er utsatt for fysisk mishandling (Kelleher, Hazen, Coben, McGeehan, Kohl & Gardner. 2008; Knickerbocker, Heyman, Smith Slep, Jouriles & McDonald, 2007; Rumm, Cummings, Krauss, Bell & Rivera, 2000). Moore & Pepler (1998) fant at 42% av barna i deres studie som hadde opplevd vold i hjemmet var utsatt for fysisk mishandling. Ifølge en svensk statlig offentlig utredning (SOU 2001: 72) har denne gruppen barn 15 ganger større risiko for å bli utsatt for fysisk mishandling. I en gjennomgang av 30 studier fant Apple & Holden (1998) at mellom 30% og 60% av barn som var vitne til vold i hjemmet også ble utsatt for fysisk mishandling. Barn som opplever vold i hjemmet er også i risikozonen når det gjelder seksuelle overgrep. McCloskey, Figueredo & Koss (1995) fant at 10% av kvinnene i deres studie som var blitt utsatt for fysisk vold rapporterte at deres barn hadde blitt seksuelt misbrukt av deres mannlige partnere. I en studie av Chiodo, Leschied, Whitehead & Hurley (2008) framgikk det at de barn som både ble direkte fysisk utsatt for vold og opplevde vold mot mamma utviste de mest alvorlige atferdsmessige og psykologiske problemene, sammenlignet med de barn som ble utsatt for en type av vold.

Denne overlapping mellom ulike typer av vold har implikasjoner både for praksis og forskningsfeltet. Shlonsky & Friend (2007) betoner behovet for at sosiale myndigheter som arbeider med barn og familier med voldsproblematikk har god kunnskap om vold mot kvinner og omsorgssvikt og vold mot barn. En utredning om vold mot kvinner bør alltid også innebære en utredning av barnas situasjon. Damant et al. (2009) betoner at kvinner som utsettes for vold kan nås når de søker hjelp for barna, ettersom deres studie viser at "women may be more inclined to reach out for support for their mothering rather than for their experiences of domestic violence" (s. 19).

Spørsmålet om barn som opplever vold i hjemmet også kan forstås som utsatte for omsorgssvikt og dermed muligens ha behov for plassering utenfor hjemmet, er et kontroversielt spørsmål som debatteres intenst i litteraturen (for en nærmere diskusjon og forslag til hvordan praksisfeltet kan håndtere dette, se Friend, Shlonsky & Lambert, 2008) Black, Trocmé, Fallon. & MacLaurin (2008) mener at kanadiske sosiale myndigheter ikke går til tiltak eller plasserer barn utenfor hjemmet når grunnen for utredning er at barnet opplever vold i hjemmet. Barn som opplever vold i hjemmet må også bli utsatt for annen omsorgssvikt for at det skal være tilstrekkelig grunn til noen form for intervensjon. Det fins også en kritikk som handler om myndigheter og hjelpeinstansers manglende evne til å avdekke vold og overgrep. Cohey (2007) retter kritikk mot sosiale myndigheter i USA og deres manglende evne til å avdekke vold i hjemmet. Når det gjelder nordiske forhold, rettes alvorlig kritikk mot BUP og deres tilsynelatende unnvikenhet når det gjelder vold i hjemmet. I Reigstad, Jørgensen & Wichstrøm's (2006) studie av barn som søker hjelp hos BUP fremkommer det at

Denandere registrerer voldsutsattnet (direkte voldsutsatt eller utsatt for seksuelle overgrep) hos 0,4% av barna. Når barna spørres direkte selv svarer 60% av dem at de har denne erfaringen. I en studie av Hedtjärn, Hultmann & Broberg (2009) ble behandlerne ved en BUP i Gøteborg bedt om å stille spørsmål om forekomst av vold i hjemmet. For studiens start ble det gjort en såkalt baseline studie der det framgikk at i

6% av tilfellene som søkte hjelp på klinikken forekom det vold. En analyse av sakene som hadde kommet inn etter at behandlerne begynte å stille spørsmål om vold viser at det i 21% av sakene forekom voldsproblematikk.

Overlappingen mellom ulike typer av vold og annen problematikk har også implikasjoner for forskningen. Daro, Edleson & Pinderhughes (2004) peker på at sammenhengen mellom ulike typer vold er så tydelig at framtidig forskning bør fokusere på denne sammenhengen gjennom såkalt 'crossviolence studies', for å unngå fragmentert forskning og for å kunne gi et mer helhetlig bilde av volden.

En grunn til at barn som opplever vold i hjemmet også utsettes direkte for vold er at de ofte selv griper inn i voldshandlingen. Barna er i større grad involvert i voldshendelser enn vi kanskje tidligere har forstått, og er derfor i stor risiko for selv å utsettes for vold. Edelson et al. (2003) rapporterer at 25% av barna til de 114 fysisk mishandlede kvinnene i deres studie hadde ringt etter hjelp under voldsepisoden og 25% hadde grepet inn selv. Jo mer alvorlig vold moren var utsatt for, jo større var risikoen for at barnet grep inn i voldsepisoden. Voldsutøverens biologiske barn grep sjeldnere inn enn barn som ikke var voldsutøverens biologiske barn. I en studie om barns involvering under voldsepisoden (Fusco & Fantuzzo, 2009) framgikk av politirapporter at 11% av de barn som grep inn fysisk ble fysisk skadet. Edelson et al (2003) mener at deres funn viser at sikkerhetsspørsmålet med hensyn til disse barna er meget alvorlig.

Vold mot barn som griper inn i voldsakten kan være utilsiktet. I andre tilfeller benytter fedre barna som verktøy for å skade eller true moren. Denne typen vold er blitt kalt "Medea Syndrom". I en studie av McCloskey (2001) hadde 65% av mennene som utsatte sine ektefeller for vold også truet med å skade barna. Beeble, Bybee & Sullivan (2007) gjennomførte intervjuer med 156 kvinner utsatt for vold. De aller fleste (88%)

oppga at voldsutøveren hadde anvendt barna for å kunne fortsette å kontrollere og utsette kvinnene for vold.

Kjønn

Til tross for at vold mot kvinner er en kjønnet foreteelse er det få studier om barns situasjon som har et kjønnsperspektiv, eller der spørsmål som gjelder kjønn er det sentrale spørsmålet. Man pleier ofte å si at gutter og jenters reaksjon på volden skiller seg på det viset at guttene eksternaliserer sine følelser gjennom for eksempel å bli aggressive, mens jentene internaliserer sine følelser gjennom for eksempel å bli selvdestruktive og deprimerte. Forskingen gir et samlet, men ikke entydig bilde når det gjelder dette.

De forskere som har sett på kjønn, er først og fremst interessert i å måle om gutter og jenter har ulike reaksjoner på volden. Dulmus, Ely & Wodarski (2003) fant signifikante forskjeller når det gjelder 6-12-årige jenter sammenlignet med gutters reaksjoner på å oppleve volden. De unge jentene hadde flere internaliserte symptomer som angst og uro, og guttene hadde flere eksternaliserte symptomer, som sosialt avvikende atferd. I en stor longitudinell studie av Sternberg, Lamb, Guterman, Abbott & Craig (2006), viste jentene flere både eksternaliserte og internaliserte symptomer sammenlignet med guttene. Også Adamson & Thompson (1998) fant forskjeller mellom jentenes og guttenes reaksjoner. De fant at guttene reagerte med mer intens sinne og nedstemthet sammenlignet med jenter.

En studie av Moretti, Obsuth, Odgers & Reebye (2006) viser at gutter som hadde opplevd sin fars vold mot mor var mer aggressive mot jevnaldrende enn jenter som hadde opplevd fars vold mot mor. Forskerne argumenterer for at gutter lærer sin atferd av fedrene sine, mens jentene lærer av mødrene sine. Videre viser studien at gutter og jenter som har opplevd mammas vold mot pappa er mer aggressive enn de som opplever pappas vold mot mamma. Dette tolkes av forskerne som at mor, både for gutter og jenter, er en viktigere person når det gjelder tilknytning.

Annen forskning har vist at kjønn ikke har vært av betydning for reaksjonene på vold eller har gitt motsatte resultater fra de nevnt ovenfor. Kilpatrick & Williams (1998) viser i sin studie at barnets kjønn ikke har betydning når det gjelder risiko for PTSD.

Spaccarelli, Sandler & Roosa (1994) fant at jenter viste eksternaliserte symptomer (for eksempel aggressivitet) som en respons på vold, mens gutter ikke gjorde det. På lik linje med Spaccarelli et al. (1994) viser Jaffe, Wolfe & Wilson (1990) i sin studie at det er jenter snarere enn gutter som reagerer med negativ utagerende oppførsel. Fosco et al (2007) konkluderer at "gender differences in children's understanding of and response to interparental conflict and domestic violence have been inconsistent" (p. 12). Forskerne mener videre at barns reaksjoner på volden må også forstås i relasjon til hvilket kjønn voldsutøveren har. Hypotesen i Howells & Rosenbaum (2008) var at både jenter og gutter skulle vise mer negative reaksjoner ved å oppleve pappas vold enn mammas, men den fant ikke støtte i deres studie. Barn, uansett kjønn, oppviste negative reaksjoner, uansett om voldsutøveren var mamma eller pappa.

Etnisitet

Et lite antall studier har belyst de ekstra utfordringene som barn fra minoriteter som opplever vold i hjemmet møter (c.f. J.W. Fantuzzo & Lindquist, 1989; Imam, 1994). Mullender et al. (2002) intervjuet 14 barn med sørasiatisk bakgrunn som opplevde vold i hjemmet. Forskerne mener at barna, i tillegg til at de er tvunget til å oppleve volden, også må takle vanskeligheter knyttet til patriarkalske tradisjoner og kollektivistiske familieverdier som ytterligere forverrer deres livssituasjon.

Barn på krisesenter i Norge

En del av de barna som opplever vold i hjemmet bor en tid av sitt liv på krisesenter. Vi vet at disse barn er en spesiell gruppe, og jeg velger derfor å belyse dem spesielt her.

De har opplevd vold over en lengre tid, deres mammaer tilhører en lav sosio-økonomisk gruppe i samfunnet, og majoriteten har innvandrerbakgrunn (Øverlien, Jacobsen & Evang, 2009). I en svensk studie om barn på krisesenter hadde to tredjedeler av dem behov for profesjonell behandling (Almkvist & Broberg, 2004).

Barn på krisesenter er et forskningstema som først de senere årene har fått oppmerksomhet i Norge. Leira (1990) var en av de første som rettet søkelyset mot dette temaet. Fortsatt er fagfeltet lite utviklet i Norge, spesielt sammenlignet med problemets omfang og den oppmerksomhet kvinner på krisesentre har fått.

Det innebærer at det mangler kunnskap om barn på krisesenter i Norge. De studier som er redegjort for nedenfor, har vært begrensede og har med få unntak omfattet ett eller noen få, utvalgte krisesenter. Dette er ikke unikt for Norge. Verken Sverige eller Danmark har gjort landsomfattende studier om barn på krisesenter. I Sverige har studier om barn på krisesenter med få unntak (Almkvist & Broberg, 2004; Källström Cater, 2004) vært begrensede.

Olsens (1998) rapport *Der vi bor der gråter alle damene* tar utgangspunkt i hennes ettårige arbeid med barn ved Oslo Krisesenter. Refleksjoner omkring tiden på senteret og møtet med barna som bodde der, resulterte i flere forslag til tiltak for å forbedre krisesenteroppholdet for barna. Blant annet peker Olsen på mangelen på boliger i Oslo og at barna av den grunn kan bli boende på senteret i lange perioder. På samme tid gjorde Holmsen (1999) en studie på krisesenteret i Moss. Målet var å få innblikk i barnas opplevelser av vold i hjemmet og flyttingen til krisesenteret som et resultat av denne volden. Holmsen utviklet en metode der hun benyttet seg av samtalebilder og barnetegninger som en måte å gjøre det lettere for barna å fortelle om disse temaene på. Hun fant at barna hadde lett for å snakke om bildene, men vanskeligere for å snakke om seg selv. Barna snakker om oppholdet på krisesenteret som positivt, men med usikkerhet om fremtiden.

En av de tidligste rapportene i Norge om barn på krisesenter er utarbeidet av Midjo (1992). Rapporten bygger på spørreundersøkelser ved alle krisesentrene og tar for seg tilbud til barn i form av blant annet utemiljø, vaktordninger og aktiviteter. Midjo omtaler dette som "tilrettelegging av en barnearena". Krisesentrene svarte også på en annen spørreundersøkelse fra Midjo, hvor temaet var kvinnene og barna som brukere. Rapporten er tydelig analytisk i sin form, spesielt når det gjelder begrepene "barn" og "barndom". Midjo konkluderer blant annet med at krisesenteret er en arena hvor det daglige arbeidet har kvinner i fokus, ikke barn, og der barns hverdagsliv kan bli stillestående og isolert.

En annen forskningsrapport med et tydelig barneteoretisk perspektiv er utarbeidet av Solberg (2001). Hun intervjuet åtte barn ved to senter om deres opplevelser av krisesenteret. I likhet med Midjo (1992), men med utgangspunkt i et kvalitativt materiale, rettet hun oppmerksomheten mot ulike faser knyttet til krisesenteret, som flyttingen dit og oppholdsperioden. Hun analyserte i tillegg senteret som hjelpetiltak.

Gjennom å ta utgangspunkt i den virkeligheten barna kom fra, snarere enn den allment bedtatte oppfatningen om hvordan et hjem der det lever barn, bør være, fant hun at barna opplevde det som en lettelse å komme til krisesenteret. Studien viser også barns ulike strategier for å forholde seg til sin livssituasjon.

Den seneste og den første landsomfattende studien i Norge om barn på krisesenter er Øverlien, Jacobsen & Evang (2009). I studien kartlegges barn og ungdom på krisesentrene når det gjelder deres situasjon og utfordringer, samt behov for informasjon, hjelp og oppfølging. Formålet er å få forståelse for hvordan barn og unge som oppholder seg på krisesenter, opplever tiden før og under krisesenteroppholdet, og hvilke tanker, forestillinger og ønsker de har for fremtiden. Datamaterialet i

kartleggingsstudien består av et spørreskjema til daglig leder på 50 av landets 51 krisesenter og intervjuer med 22 barn (4–17 år) som bodde eller nylig hadde bodd på syv ulike krisesenter. I tillegg til intervjuene er det innsamlet et etnografisk materiale. I studien konkluderes at barnas status på krisesentrene er uklar, at mange barn og unge viser at de mangler informasjon og forståelse om hvor de er, hvorfor de er der, og hva som skal skje etterpå og at barna utvikler ulike strategier for å håndtere problemet med å måtte holde bostedet hemmelig.

Avslutning

Barn som opplever vold i hjemmet er et forskningsfelt som, i likhet med flere andre forskningsfelt, strever med dilemmaer og problemer som forvansker og i blant forhindrer utvikling av ny kunnskap. Som nevnt over er et problem de ulike begrep og definisjoner som anvendes. Dette skaper forvirring og vansker med å sammenligne studier, et problem som har sin grunn i at feltet utvikles raskt og har røtter i ulike vitenskapelige felt. Feltet er fragmentert og bidrar derfor for eksempel lite til vår forståelse av hvordan ulike typer av vold henger sammen. Det fins få prevalensstudier, og de som fins lykkes ikke alltid i å fange opp problemet og dets kompleksitet. De er ofte ikke sammenlignbare med andre studier pga. kulturelle ulikheter og ulike definisjoner av vold. Feltet strever også med metodologiske dilemmaer som vanskeliggjøres av tabuisering og en rekke myter og svakt begrunnede forestillinger. I tillegg fins et behov for kvalitativ forskning som kan øke vår forståelse av fenomenet, dets aktører og samfunnets rolle og ansvar (for en diskusjon om brister og behov på forskningsfeltet, se Øverlien, 2010; Kracke & Hahn, 2008; Holden, 2003, Carsson; 2000).

Mye av forskningen betoner også behovet for forskning som søker å forstå barna og de problemer de oppviser som en følge av voldsopplevelsene i en større kontekst.

Volden og barnas reaksjoner kan ikke bare forstås som enkelthendelser med målbare reaksjoner, men må ses i sin kulturelle og sosiale sammenheng. Flere forskere, som Kracke & Hahn (2008) og Margolin et al. (2009), mener derfor at en fruktbar vei i framtidig forskning er å applisere en økologisk forståelsesramme der man velger å se barnet i relasjon til familien, omsorgspersoner og samfunnet for øvrig. En økologisk forståelsesramme innebærer også at man ser nå konteksten av hendelsen og

relasjonene mellom seg og at man ser på konsekvenser av volden og eventuelle tidligere potensielt traumatiske hendelser i barnets liv. Mye av forskningsfeltet er i dag oppdelt mellom ulike typer av vold (fysiske, seksuelle og emosjonelle). Saunders (2003) mener at fremtidens forskning på barn og unge utsatte for vold og overgrep må integreres for å kunne beskrive overlappingen av ulike typer av vold og på denne måten få en bedre helhetsforståelse for voldsutsatte barn og unges livssituasjon.

Referanser

Adamson, J. L. & Thompson, R. A. (1998). Coping with interparental verbal conflict by children exposed to spouse abuse and children from nonviolent homes. *Journal of Family Violence*, 13(3), 213-232.

Almqvist, K., & Broberg, A.. (2004). *Barn som bevittnat våld mot mamma – en studie om kvinner & barn som vistas på kvinnojourer i Göteborg*. Göteborg: Göteborg stad.

Apple, A. E. & Holden, G. W. (1998). The co-occurrence of spouse and physical child abuse: A review and appraisal. *Journal of Family Psychology*, 12, 578-599.

Baldry, A. C. (2003). Bullying in schools and exposure to domestic violence. *Child Abuse & Neglect*, 27(7), 713-732.

Bandura, A. (1963). *Social learning and personality development*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Beeble, M. L., Bybee, D. & Sullivan, C. M. (2007) Abusive Men's Use of Children to Control Their Partners and Ex-Partners. *European Psychologist*, 12(1), 54-61.

Bevan, E. & Higgins, D. J. (2002). Is domestic violence learned? The contribution of five forms of child maltreatment to men's violence and adjustment. *Journal of Family Violence*, 17(3), 223-245.

Black, R., Trocmé, N., Fallon, B. & MacLaurin, B. (2008) The Canadian child welfare system response to exposure to domestic violence investigations. *Child Abuse & Neglect*, 32, 393-404.

Bogat, G. A., DeJonghe, E., & Levendosky, A. A. (2006). Trauma symptoms among infants exposed to intimate partner violence. *Child Abuse & Neglect* 30, 109-125.

Bossy, D. & Farstad, G. (2009) Informantenes beskrivelser av ovregrepshendelser og det å være vitne til vold mot foreldre. Kvalitative beskrivelser og analyse. I S. Mossige & G. Dyb (red.) *Voldsutsatte barn og unge I Oslo. Forekomst og innsatsområder for forebygging*. NOVA Rapport 22/09.

Card, J. (2005). Posttraumatic stress disorder in children exposed to domestic violence: Parental versus self-report. *Dissertation Abstracts International: Section B*.

violence. Parental versus self-report. *Dissertation Abstracts International, Section 2, The Sciences and Engineering, 66(3-B)*.

Carlson, B. E. (2000). Children exposed to intimate partner violence: Research findings and implications for intervention. *Trauma, violence and abuse: a review journal 1*, 321-342.

Christensen, E. (1988). *Opvækst eller overlevelse. Psykisk forsvar mot vold og strategier for overlevelse hos 4-6 årige barn i familjer med hustrumishandling*. Köpenhamn: Sikon.

Chiodo, D., Leschied, A. W., Whitehead, P. C. & Hurley, D. (2008) Child welfare practice and policy related to the impact of children experiencing physical victimization and domestic violence. *Children and Youth Services Review, 30*, 564-574.

Coohey, C. (2007). What criteria do child protective services investigators use to substantiate exposure to domestic violence? *Child Welfare, 86(4)*, 93-122.

Cummings, E. M., Kouros, C. D. & Pappa, L. M. (2007) Marital Aggression and Children's Responses to Everyday Interparental Conflict. *European Psychologist, 12(1)*, 17-28.

Cummings, E. M. (1994). *Children and marital conflict: The impact of family dispute and resolution*. New York: Guilford Press.

Currie, C. L. (2006). Animal cruelty by children exposed to domestic violence. *Child abuse & Neglect, 30*, 425-435.

Damant, D., Lapierre, S., Lebossé, C., Thibault, S., Lessard, G., Hamelin-Brabant, L., Lavergne, C. & Fortin, A. (2010). Women's abuse of their children in the context on domestic violence: reflection from women's accounts. *Child & Family Social Work, 15*, 12-21.

Daro, Deborah, Edleson, Jeffrey L., & Pinderhughes, H. (2004). Finding common ground in the study of child maltreatment, youth violence, and adult domestic violence. *Journal of Interpersonal Violence, 19(3)*, 282-298.

DeGue, S. & DiLillo, D. (2009) Is animal cruelty a "red flag" for family violence?: Investigating cooccurring violence toward children, partners, and pets. *Journal of Interpersonal Violence, 24(6)*, 1036-1052.

Dejonghe, E. S., Bogat, G. A., Levendosky, A. A., Von Eye, A., & Davidson, W. S. (2005). Infant exposure to domestic violence predicts heightened sensitivity to adult verbal conflict. *Infant Mental Health Journal, 26(3)*, 268-281.

Devaney, J. (2008) Chronic child abuse and domestic violence: children and families with long-term and complex needs. *Child & Family Social Work, 13*, 443-453.

Dulmus, C., N., Ely, G., & Wodarski, J. S. (2003). Children's psychological response to

parental victimization: How does girls and boys differ? *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 7(3-4), 23-36.

Dyb, G. (2005). *Posttraumatic stress reactions in children and adolescents*. Doctoral Theses at Norwegian University of Science and Technology 2005:206.

Edleson, J. L. (1999). Children's Witnessing of Adult Domestic Violence. *Journal of Interpersonal Violence* 14(8): 839–70.

Edleson, J. L., Mbilinyi, L. F., Beeman, S. K., & Hagemeister, A. K. (2003). How children are involved in adult domestic violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 18(1), 18-32.

Edwards, V. J., Holden, G. W., Anda, R. F., & Felitti, V. J. (2003). Experiencing multiple forms of childhood maltreatment and adult mental health: Results from the Adverse Childhood Experiences (ACE) study. *American Journal of Psychiatry*, 160(8), 1453-60.

Emery, R. (1982). Interparental conflict and the children of discord and divorce. *Psychological Bulletin*, 92(2), 310-330.

Eriksson, M. (2003). *I skuggan av pappa. Familjerätten och hantering av fäders våld*. Stehag: Förlags AB Fondolin.

Fusco, R. A. & Fantuzzo, J. W. (2009) Domestic violence crimes and children: A population-based investigation of direct sensory exposure and the nature of involvement. *Children and Youth Services Review*, 31, 249-256.

Fosco, G. M., DeBoard, R. L. & Grych, J. H. (2007) Making Sense of Family Violence. Implications of Children's Appraisal of Interparental Aggression for Their Short-and Long-Term Functioning. *European Psychologist*, 12(1), 6-16.

Fantuzzo, J. W., & Mohr, W. K. (1999). Prevalence and effects of child exposure to domestic violence. *The Future of Children*. 9(3), 21-32

Fantuzzo, J. W. and Lindquist, C. U. (1989). The effects of observing conjugal violence on children: a review and analysis of research methodology. *Journal of Family Violence*, 4(1), 77-94.

Fitzgerald, M., Hanson, R., Saunders, B & Smith, D. (January 24th 2007). Data from the national survey of adolescents (NSA): A Prospective study of violence exposure and psychosocial outcomes. Paper presented at the *21st Annual San Diego International Conference on Child and Family Maltreatment*.

Forsberg, H. (2005). "Talking feels like you wouldn't love Dad anymore": Children's emotions, close relations and domestic violence. In: E. Eriksson, M. Hester, S. Keskinen & K. Pringle, *Tackling men's violence in families. Nordic issues and*

dilemmas. Bristol, UK: The Policy Press.

Friend, C., Shlonsky, A. & Lambert, L. (2008). From evolving discourses to new practice approaches in domestic violence and child protective services. *Children and Youth Services Review*, 30, 689-698.

Gewirtz, A. H. & Medhanie, A. (2008). Proximity and Risk in Children's Witnessing of Intimate Partner Violence Incidents. *Journal of Emotional Abuse*, 8(1/2), 67-82.

Graham-Bermann, S., & Edelson, J. L. (2001). *Domestic violence in the lives of children*. Washington: American Psychological Association.

Graham-Bermann, S., & Seng, J. (2005). Violence exposure and traumatic stress symptoms as additional predictors of health problems in high-risk children. *The Journal of Pediatrics*, 146(3), 349-354.

Griffing, S., Lewis, C. S., Chu, M., Sage, R., Madry, L., & Primm, B. (2006). Exposure to interpersonal violence as a predictor of PTSD symptoms in domestic violence survivor. *Journal of Interpersonal Violence*, 21(7), 936-954.

Haaland, T., Clausen, S-E., & Schei, B. (2005). *Vold i parforhold – ulike perspektiver. Resultater fra den første landsdekkende undersøkelsen i Norge*. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning.

Hedtjärn, G., Hultmann, O. & Broberg, A. G. (2009) Var femte mamma till barn i BUP-vård hade utsatts för våld. *Läkartidningen*, 106(48), 3242-3247.

Henning, K., Leitenberg, H., Coffey, P., Turner, T., & Bennett, R. T. (1996). Long-Term psychological and social impact of witnessing physical conflict between parents. *Journal of Interpersonal Violence*, 11(1), 35-51.

Herrenkohl, T. I., Sousa, C. Tajima, E. A., Herrenkohl, R. S. & Moylan, C. A. (2008). Intersection of Child Abuse and Children's Exposure of Domestic Violence. *Trauma Violence Abuse*, 9(2), 84-99.

Herrera, V. M., & McCloskey, L. A. (2001). Gender differences in the risk for delinquency among youth exposed to family violence. *Child Abuse & Neglect*, 25, 1037-1051.

Holden, G. A., Geffner, R., & Jouriles, E. N. (1998). *Children exposed to marital violence: Theory, research and applied issues*. Washington DC: American Psychological Association.

Holden, G. W., & Richie, K. L. (1991). Linking extreme marital discord, child rearing, and child behaviour problems: Evidence from battered women. *Child Development*, 62, 311-327.

Holden, G. W., Stein, J. D., Ritchie, K. L., Harris, S. D., & Jouriles, E.N., (1998). Parenting behaviours and beliefs of battered women. In G. W. Holden, R. Geffner & E. N. Jouriles (Eds.), *Children exposed to marital violence, Theory, research, and applied issues*. Washington,, DC:American Psychological Association.

Holden, G. A. (2003). Children exposed to domestic violence and child abuse: Terminology and taxonomy. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 6(3), 151-160.

Holmsen, M. (1999). "Vi bor her fordi pappa slår mamma": En kvalitativ undersøkelse som gjør bruk av intervju, samtalebilder og barnetegninger for å snakke med barn på krisesenter om deres situasjon. Moss: Krisesenteret i Moss.

Holt, S., Buckley, H. & Whelan, S. (2008) The impact of exposure to domestic violence on children and young people: A review of the literature. *Child Abuse & Neglect*, 32, 797-810.

Hughes, H. M., Parkinson, D. L., & Vargo, M. C. (1989). Witnessing spouse abuse and experiencing physical abuse: A "double whammy"? *Journal of Family Violence*, 4, 197-209.

Hydén, M. (1995). *Kvinnomisshandel inom äktenskapet. Mellan det omöjliga och det möjliga*. Stockholm: Liber.

Häll, L. (2003). *Offer för våld och hotelser bland kvinnor och män 1980-2003*. Stockholm: Statistiska Centralbyrån.

Imam, U. F. (1994). Asian children and domestic violence. In A. Mullender & R. Morely (Eds), *Children living with domestic violence: Putting men's abuse of women on the child care agenda*. London: Whiting and Birch.

Ireland, T. O. & Smith, C. A. (2009) Living in Partner-violent Families: Developmental Links to Antisocial Behavior and Relationship Violence. *Journal of Youth Adolescence*, 38, 323-339.

Jaffe, P. G., Wolfe, D. A., & Wilson, S. K. (1990). *Children of Battered Women*. Newsbury Park: Sage.

Jaffee, S. R., Caspi, A., Moffitt, T. E., Polo-Tomás, M., & Taylor, A. (2007). Individual, family, and neighbourhood factors distinguish resilient from non-resilient maltreated children: A cumulative stressors model. *Child Abuse & Neglect*, 31, 231-253.

Janson, S., Långberg, B. & Svensson, B. (2007). *Våld mot barn 2006-2007: en nationell kartläggning*. Stockholm: Stiftelsen Allmänna Barnhuset.

Jarvis, K. L., Godon, E. E. & Novaco, R. W. (2005). Psychological distress of children

and mothers in domestic violence emergency shelters. *Journal of Family Violence*, 20(6), 389- 402.

Johnson, R. M., Kotch, J. B., Catellier, D. J., Winsor, J. R., Dufort, V., Hunter W., & Amaya-Jackson, L. (2002). Adverse behavioural and emotional outcomes from child abuse and witnessed violence. *Child Maltreatment*, 7(3), 179-186.

Joseph, S., K. Govender and A. Bhagwanjee (2006). "I Can't See Him Hit Her Again, I Just Want to Run Away . . . Hide and Block My Ears": A Phenomenological Analysis of a Sample of Children's Coping Responses to Exposure to Domestic Violence. *Journal of Emotional Abuse* 6(4), 23–45.

Katsikas, S. L. (1996). Long-term effects of childhood maltreatment: An attachment theory perspective. *Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering* 57(3-B).

Kelleher, K. J., Hazen, A. L., Coben, J. H., McGeehan, J., Kohl, P. & Gardner, W. P. (2008). Selfreported disciplinary practices among women in the child welfare system: Association with domestic violence victimization. *Child Abuse & Neglect*, 32, 811-818.

Kernic, M. A., Wolf, M. E., Holt, V. L., McKnight, B., Huebner, C. E., & Rivara, F.P. (2003). Behavioral problems among children whose mothers are abused by an

intimate partner. *Child Abuse & Neglect*, 27(11), 1231-1246.

Kilpatrick, K. L., & Williams, L. M. (1998). Potential mediators of post-traumatic stress disorder in child witnesses to domestic violence. *Child Abuse & Neglect*, 22, 319-330.

Kitzmann, K. M., Gaylord, N. K., Holt, A. R., & Kenny, E. D. (2003). Child witnesses to domestic violence: A meta-analytic review. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 71(2), 339-352.

Knapp, J. F. (1998). The impact of children witnessing violence. *Pediatric Clinic North America* 45(2), 355-364.

Knickerbocker, L. Heyman, R. E., Smith Slep, A. M., Jouriles, E. N. & McDonald, R. (2007). Co-Occurrence of Child and Partner Maltreatment. *Definitions, Prevalence, Theory, and Implications for Assessment. European Psychologist*, 12(1), 36-44.

Kracke, K. & Hahn, H. (2008) The Nature and Extent of Childhood Exposure to Violence: What We Know, Why We Don't Know More, and Why It Matters. *Journal of Emotional Abuse*, 8(1/2), 29-49.

Källström C., Å. (2004). *Negotiating normality and deviation. Father's violence against mother from children's perspectives*. Örebro Studies in social work no 5. Diss. Örebro universitet.

- Lapierre, S. (2008). Mothering in te the context of domestic violence: the pervasiveness of a deficit model of mothering. *Child & Family Social Work, 13*, 454-463.
- Lee, L-C., Kotch, J. B., & Cox, C. E. (2004). Child maltreatment in families experiencing domestic violence. *Violence and Victims, 19*(5), 573-591.
- Lehmann, P. (1997). The development of posttraumatic stress disorder (PTSD) in a sample of child witnesses to mother assault. *Journal of Family Violence. 3*, 241-257.
- Leira, H. K. (2003). *Det gode nærvær: Kulturens psykologiske betydning*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Leira, H. (1990). Fra tabuisert traume til anerkjennelse og erkjennelse: Del 1: Om arbeid med barn som har erfart vold i familien. *Tidsskrift for Norsk Psykologforening, 27*(1), 16-22.
- Levendosky, A.A., Huth-Bocks, A.C. Shapiro, D.L. and Semel, M.L. (2003). The impact of domestic violence on the maternal-child relationship and preschool-age children's functioning. *Journal of Family Psychology 17*, 275-287
- Lichter, E. L. & McCloskey, L. A. (2004). The effects of childhood exposure to marital violence on adolescent gender-role beliefs and dating violence. *Psychology of Women Quartely, 28*, 344-357.
- Lundgren, E (1991). *Våldets normaliseringsprocess. Två parter – två strategier*. Stockholm : Riksorganisationen för kvinnojourer i Sverige (ROKS)
- Macy, R. J., Martin, S. L., Kupper, L. L., Casanueva, C. & Guo, S. (2007). Partner Violence Among Women Before, During, and After Pregnancy. *Multiple Opportunities for Intervention, Women's Health Issues, 17*, 290-299.
- Maker, A. H., Kemmelmeier, M., & Peterson, C. (1998). Long-Term psychological consequences in women of witnessing parental physical conflict and experiencing abuse in childhood. *Journal of Interpersonal Violence, 13*(5), 574-589.
- Margolin, G., Vikerman, K. A., Ramos, M. C., Duman Serrano, S., Gordis, E. B., Iturralde, E., Oliver, P. H. & Spies, L. A. (2009). Youth Exposed to Violence: Stability, Co-occurrence, and Context. *Clinical Child and Family Psychology Review, 12*(1), 39-54.
- McCloskey, L. A., (2001). The "Medea syndrome" among men: The instrumental abuse of children to injure wives. *Violence and Victims, 16*, 19-37.
- McCloskey, L. A., Figueredo, A. J., & Koss, M. (1995). The effects of systemic family violence on children's mental health. *Child Development, 66*, 1139-1161.

- McGee, C. (2000). *Childhood experiences of domestic violence*. London: Jessica Kingsley Publisher.
- McGuigan, W. M., & Pratt, C. C. (2001). The predictive impact of domestic violence on three types of child maltreatment. *Child Abuse & Neglect*, 25, 869-883.
- McPhedran, S. (2009). Animal Abuse, Family Violence, and Child Wellbeing: A Review. *Journal of Family Violence*, 24, 41-52.
- Midjo, T. (1992). *Barn på krisesenter for mishandlede kvinner: Et forprosjekt*. Trondheim: Norsk senter for barneforskning.
- Moore, T., & Pepler, D. (1998). Correlates of adjustment in children at risk. In G. W. Holden, R. Geffner & E. N. Jouriles, (Eds.). *Children exposed to marital violence: Theory, research, and applied issues* (pp. 157-184). Washington DC: American Psychological Association.
- Moretti, M. M., Obsuth, I., Odgers, C. L. & Reebye, P. (2006). Exposure to maternal vs paternal partner violence, PTSD, and aggression in adolescent girls and boys. *Aggressive Behavior* 32, 385-395.
- Mossige, S. & Stefansen, K. (2007). *Vold og overgrep mot barn og unge : en selvrapporderingsstudie blant avgangselever i videregående skole*. NOVA Rapport 20/07.
- Moylan, C. A., Herrenkohl, T. I., Sousa, C. Tajima, E. A., Herrenkohl, R. C. & Russo, M. J. (2010). The Effects of Child Abuse and Exposure to Domestic Violence on Adolescent Internalizing and Externalizing Behavior Problems. *Journal of Family Violence*, 25, 53-63.
- Mullender, A., Hague, G., Imam, Umme, Kelly, Liz, Malos, E., & Regan, L. (2002). *Children's perspectives on domestic violence*. London; Thousand Oaks: Sage.
- Mullender, A. & Morley, R. (Eds.) (2001). *Children living with domestic violence: Putting men's abuse of women on the child care agenda*. London: Whiting & Birch Ltd.
- Näsman, E., Källström Cater, Å. & Eriksson, M. (2008). Perspektiv på barns röster om våld. I Å. Källström Cater, M. Eriksson, G. Dahlkild Öhman & E. Näsman (Red.). *Barns röster om våld. Att tolka och förstå*. Malmö: Gleerups.
- Olsen, M. (1998). *"Der vi bor der gråter alle damene": En rapport om tiltak for barn på Oslo krisesenter*. Oslo: Oslo Krisesenter.
- Osofsky, J. D. (2003). Prevalence of children's exposure to domestic violence and child maltreatment: Implications for prevention and Intervention. *Clinical Child and Family Psychology Review*. 6(3), 161- 170.

Peled, E. (1998). The experience of living with violence for preadolescent children of battered women. *Youth & Society*, 29(4), 395–430.

Renner, L. M. & Slack, K. S. (2006). Intimate partner violence and child maltreatment: Understanding intra- and intergenerational connections. *Child Abuse & Neglect*, 30(6), 599-617.

Reigstad, B., Jørgensen, K. & Wichstrøm, L. (2006). Diagnosed and self-reported childhood abuse in national and regional samples of child and adolescent psychiatric patients: Prevalences and correlates. *Nordic Journal of Psychiatry*, 60(1), 58-66.

Rossmann, B. B. (1998). Descartes's error and posttraumatic stress disorder: Cognition and emotion in children who are exposed to parental violence. In G.W. Holden, R. Geffner, & E.N. Jouriles (Eds.), *Children exposed to marital violence* (pp. 223-256). Washington, DC: American Psychological Association.

Rossmann, B. B. (2000). Time heals all: How much and for whom? *Journal of Emotional Abuse*. 2, 31-50.

Rumm, P. D., Cummings, P., Krauss, M. R., Bell, M. A., & Rivera, F. P. (2000). Identified spouse abuse as a risk factor for child abuse. *Child Abuse & Neglect* 24, 1375-1381.

Rädda Barnen (2006). "Hur många vuxna tror på en unge egentligen???" En undersökning av ungas opplevelser av våld under oppvæksten. Stockholm: Rädda Barnen.

Saunders, B. E. (2003). Understanding Children Exposed to Violence: Toward an Integration of Overlapping Fields. *Journal of Interpersonal Violence*, 18(4), 356-376.

Schlonsky, A. & Friend, C. (2007). Double Jeopardy: Risk Assessment in the Context of Child Maltreatment and Domestic Violence. I A. R. Roberts (red.) *Battered Women and Their Families. Intervention Strategies and Treatment Programs*. New York: Springer Publishing Company.

Seligman, M. E. P. (1975). *Helplessness: on depression, development, and death*. San Francisco: W.H. Freeman.

SOU 2001:72 *Barnmisshandel – att förebygga och åtgärda, slutbetänkande av Kommittén mot barnmisshandel*.

Socialstyrelsen (2005). *När mamma blir slagen. Att hjälpa barn som levt med våld i familien*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Solberg, A. (2004). Hvordan forholder barna seg til vold i hjemmet? *Norges barnevern* 3, 3-9.

Solberg, A. (2001). *Fokus på unge brukere på krisesenter*. Oslo: NIBR.

Solberg, A. (2007). Hur förhåller sig barn til våld i hemmet? I M. Eriksson (Red.), *Barn som opplever våld. Nordisk forskning og praktik*. Stockholm: Gothia. 25-38.

Sox, R. (2004). Integrative review of recent child witness to violence research. *Clinical Excellence for Nurse Practitioners*. 8(2), 68-78.

Spaccarelli, S., Sandler, I. N., & Roosa, M. (1994). History of spousal violence against the mother: Correlated risks and unique effects in child mental health. *Journal of Family Violence*, 9, 177-202.

Sternberg, K. J., Lamb, M. E., & Samia Dawud-Noursi, S. (1998). Using multiple informants to understand domestic violence and its effects. In G.W. Holden, R. Geffner & E. N. Jouriles. (Eds.) *Children Exposed to Marital Violence* (pp.121-156). Washington DC: American Psychological Association.

Sternberg, K. J., Lamb, M. E., Guterman, E., & Abbott, Craig B. (2006.) Effects of early and later family violence on children's behaviour problems and depression: A longitudinal, multi-informant perspective. *Child Abuse & Neglect*, 30(3), 283-306.

Straus, M. A., Gelles, R. J., & Steinmetz, S. K. (1980). *Behind closed doors: Violence in the American family*. New York: Anchor Press.

Stride, S., Geffner, R. & Lincoln, A. (2008). The Physiological and Traumatic Effects of Childhood Exposure to Intimate Partner Violence. *Journal of Emotional Abuse*, 8(1/2), 83-101.

Thoresen, S., & Øverlien, C. (2009). Trauma Victim: Yes or no? Why it may be difficult to answer questions regarding violence, sexual abuse, and other traumatic events. *Violence Against Women*, 15, 699-719.

Turner, H. A., & Kopiec, K. (2006). Exposure to interparental conflict and psychological disorder among young adults. *Journal of Family Issues* 27(2), 131-158.

Walker, L. (1984). *The battered woman syndrome*. New York: Springer Publishing Company.

Wallace, H. (2002). *Family violence: Legal, medical, and social perspectives*. Boston: Allyn & Bacon.

Weinehall, K. (1997). *Att växa upp i våldets närhet: ungdomars berättelser om våld i hemmet*. Umeå universitet, Institutionen för pedagogik. Diss.

Weinehall, K. (2005). "Take my father away from home": children growing up in the proximity of violence. In E. Eriksson, M. Hester, S. Keskinen & Pringle, K. *Tackling men's violence in families*. Nordic issues and dilemmas. Bristol, UK: The Policy Press.

Wolf, K. A. & Foshee, V. A. (2003). Family violence, anger expression styles, and adolescent dating violence. *Journal of Family Violence*, 18(6), 309-316.

Wolfe, D., Crooks, C. V., Lee, V., McIntyre-Smith, A. & Jaffe, P. G. (2003). The Effects of Children's Exposure to Domestic Violence: A Meta-Analysis and Critique. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 6(3): 171-187.

Øverlien, C. & Hydén, M. (2007). Att tvingas lyssna - hur barn bevittnar pappas våld mot mamma. *Barn*, 1(25), 9-25.

Øverlien, C. (2007). Barn som opplever pappas våld mot mamma - vad säger forskningen? *Nordisk sosialt arbeid*, 27(4), 238-250.

Øverlien, C. & Hydén, M. (2009). Children's actions when experiencing domestic violence. *Childhood*, 16(4), 479-496.

Øverlien, C., Jacobsen, M., & Evang, A. (2009). *Barns erfaringer fra livet på krisesenter. En landsomfattende studie om flukten, oppholdet og forestillinger om fremtiden*. Oslo: Nasjonalt kunnskapsenter om vold og traumatisk stress. Rapport nr. 2/2009

Øverlien, C. (2010). Children exposed to domestic violence. What have we concluded and challenges ahead. *Journal of social work* 10, 80-97.